

УДК 94 (476)

Віктар Мамертавіч Хаданёнак*канд. гіст. навук, заг. каф. сацыяльна-гуманітарных дысцыплін
Віцебскага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта***Victor Khadanionak***Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Social and Humanitarian Disciplines
of Vitebsk State Technological University*e-mail: hadanenak@mail.ru**ФІЗКУЛЬТУРНА-СПАРТЫЎНЫЯ ТАВАРЫСТВА
І АРГАНІЗАЦЫЯ СПАРТЫЎНЫХ КУРСАЎ У ВІЦЕБСКУ Ў 1918 г.**

У артыкуле разглядаюцца пытанні арганізацыі спартыўных курсаў і дзейнасці фізкультурных таварыстваў у Віцебску ў 1918 г. Прааналізаваны праграмы і асобныя ўстаноўчыя дакументы фізкультурна-спартыўных таварыстваў, вызначаны іх колькасны склад, функцыі і прыярытэтныя накірункі дзейнасці. Разгледжаны ўзаемаадносінны кіраўнікоў спартыўных арганізацый і губернскага ваеннага камісара ў справах грамадска-патрыятычнага выхавання моладзі. Дакументальная база артыкула складаецца ў асноўным з крыніц Дзяржаўнага архіва Віцебскай вобласці, шэраг з якіх быў уведзены ў навуковы ўжытак упершыню.

Ключавыя словы: спорт, фізкультурныя таварыствы, здаровы лад жыцця.

***Physical Culture and Sports Societies
and the Organization of Sports Courses in Vitebsk in 1918***

The article deals with the organization of sports courses and the activities of physical culture societies in Vitebsk in 1918. The programs and individual constituent documents of physical culture and sports societies are analyzed, their quantitative composition, functions and priority areas of activity are determined. The relationship between the heads of sports organizations and the provincial military commissar for the social and patriotic education of young people is considered. The documentary base of the article consists mainly of the sources of the State Archive of the Vitebsk Region, a number of which were introduced into scientific use for the first time.

Key words: sports, sports clubs, healthy lifestyle.

Уводзіны

Сёння ў Рэспубліцы Беларусь надаецца значная ўвага пытанням развіцця фізічнай культуры і спорту, аказваецца істотная дзяржаўная падтрымка праектам, скіраваным на папулярызацыю здаровага ладу жыцця. Гэта не толькі спрыяе агульнаму здарав'ю нацыі, але і дапамагае падтрымліваць і павышаць станоўчы імідж нашай краіны на міжнароднай арэне.

Пытанні развіцця фізічнай культуры і спорту ў канцы XIX – першай чвэрці XX ст. знайшлі сваё адлюстраванне ў работах многіх расійскіх і савецкіх гісторыкаў і грамадскіх дзеячаў. Сярод іх вылучаюцца даследаванні В. Я. Ігнацьева, Г. А. Дзюперона, Е. Ю. Зеліксона, А. Б. Суніка, М. А. Салдатавай [1–5] і інш. Па гэтай тэматыцы быў абаронены цэлы шэраг кандыдацкіх дысертацый [6–9]. Але ў гэтых работах звесткі пра функцыянаванне спартыўных арганізацый і клубаў на беларускіх землях падаваліся ўскосна і толькі ў кантэксце Расійскай імперыі.

У айчынай гістарыяграфіі пытанні, якія закранаюць дзейнасць фізкультурна-спартыўных таварыстваў, пакуль не знайшлі дастаткова шырокага адлюстравання. Вылучаюцца работы К. А. Кулінковіча, В. П. Сазановіча, А. Шамака, С. І. Бусько, М. В. Магільнага [10–14], якія прысвечаны панарамнай характарыстыцы развіцця фізічнай культуры і спорту ў Беларусі або разгляду канкрэтнага віду спорту.

Мэта артыкула – разгледзець дзейнасць фізкультурна-спартыўных таварыстваў Віцебска ў 1918 г. і іх ролю ў грамадскім жыцці горада.

Для дасягнення пастаўленай мэты былі вылучаны наступныя задачы:

1) прааналізаваць праграмы і ўстаноўчыя дакументы фізкультурна-спартыўных таварыстваў, вызначыць іх колькасны склад, функцыі і прыярытэтныя накірункі дзейнасці;

2) ахарактарызаваць арганізацыю і функцыянаванне спартыўных курсаў у Віцебску ў 1918 г.

Фізікультурна-спартыўныя таварыствы г. Віцебска

У 1918 г. Віцебск пэўным чынам меў выгляд своеасаблівага ваеннага лагера. Шматлікія арганізацыі, прадпрыемствы і ўстановы не вярнуліся з эвакуацыі. Адчувалася катастрофічны недахоп жылля. Бракавала медыцынскіх і ветэрынарных работнікаў, а ваенныя, наадварот, складалі істотную частку гарадскога насельніцтва. Назіраўся сур'ёзны дэфіцыт харчовых і прамысловых тавараў, прадметаў першай неабходнасці. Змены, выкліканыя Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцыямі, яшчэ трывала не ўкараніліся не толькі ў будзённым жыцці, але і ў свядомасці пераважнай большасці насельніцтва.

У 1918 г. у Віцебску функцыянавалі як спартыўныя таварыствы, якія дзейнічалі на пастаяннай аснове, так і спартыўныя курсы з абмежаваным і, як правіла, кароткім па часе перыядам існавання.

Фізікультурна-спартыўныя таварыствы часцей за ўсё мелі выразную нацыянальную альбо этнічную скіраванасць: у горадзе былі польскія, рускія, яўрэйскія спартыўныя аб'яднанні. Яны аказвалі ўплыў не толькі на развіццё фізічных здольнасцей моладзі, але і на яе грамадска-патрыятычнае выхаванне. На жаль, беларускіх спартыўных таварыстваў у Віцебску не было, і гарадская моладзь вымушана была далучацца да польскіх, рускіх і іншых арганізацый. Гэта негатывым чынам уплывала на працэсы самаідэнтыфікацыі і ўсведамленне сваёй культурнай адметнасці беларусамі.

Пэўныя вольнасці ў праграме і ўстаноўчых дакументах асобных таварыстваў не маглі не непакоіць кіраўніцтва горада. Таму, згодна з распараджэннем губернскага ваеннага камісара, усе спартыўныя таварыствы г. Віцебска павінны былі тэрмінова зарэгістравацца ў Інструктарскім аддзяленні Віцебскага губернскага камісарыята па ваенных справах, які размяшчаўся ў будынку жаночай духоўнай вучэльні па Духаўскай набярэжнай. Усе незарэгістраваныя таварыствы падлягалі абавязковай ліквідацыі [15, арк. 6]. Такім чынам гарадскія ўлады трымалі спартыўныя таварыствы пад пільным наглядом.

З 20 красавіка 1918 г. у Віцебску функцыянаваў яўрэйскі спартыўны клуб «Макабі», які ўяўляў сабой аддзяленне Усе-

расійскага саюза яўрэйскіх спартыўных клубаў «Макабі» [15, арк. 13]. Па колькасці ўдзельнікаў ён быў самай масавай спартыўнай арганізацыяй Віцебска, што не дзіўна, улічваючы этнічны склад гарадскога насельніцтва ў пачатку XX ст. Задачы, якія ставіла перад сабой кіраўніцтва «Макабі», былі наступныя: умацаванне фізічнага здароўя і ўдасканаленне спартыўных навыкаў сяброў клуба, а таксама развіццё пачуцця еднасці і нацыянальнага адзінства яўрэйскага народа.

Віцебскае таварыства «Рускі скаўт» складалася са скаўтаў, з бацькоў скаўтаў і спачувалючых ім і дзейнічала на аснове статута Усерасійскага таварыства «Рускі скаўт». Скаўтская арганізацыя пазіцыянавала сябе як невайсковая і не мела акрэсленага палітычнага складніка.

Мэтай арганізацыі дэкларавалася выхаванне моладзі, развіццё смеласці, любові да прыроды, Радзімы і блізкіх. Кіраваў таварыствам камітэт з 9 чалавек, які ўзначальваў А. А. Глебаў. У арганізацыю прымаўся хлопчыкі і дзяўчынкі любога веравызнання 12–18 гадоў. Заняткі праводзіліся ў двары і ў адным з пакояў пры Віцебскай Аляксандраўскай гімназіі. Дзейнасць таварыства палягала ў гімнастычных практыкаваннях, экскурсіях, атрыманні навыкаў, карысных для жыцця, гутарках ля вогнішча. У «Рускім скаўце» на ўліку былі 115 хлопчыкаў і дзяўчынак. Сродкі на існаванне арганізацыі браліся ў асноўным з хвярванняў ўдзельнікаў, а таксама ад збораў падчас арганізацый рознага кшталту ўвяселенняў і святаў [15, арк. 11].

Статут польскага гімнастычнага таварыства «Сокал» дае нам звесткі пра прыярытэтыя накірункі дзейнасці гэтай арганізацыі. Афіцыйная назва таварыства – «Сокал польскі». Сімвалам яго была выява сокала ў палёце. Асноўнай мэтай дэкларавалася развіццё ў сваіх членаў фізічных і духоўных сіл. Кіраўніцтва не толькі праводзіла лекцыі, гутаркі, але і ладзіла гімнастычныя заняткі, вандроўкі, танцавальныя вечарыны, спартыўныя спаборніцтвы. Палітычныя дыскусіі катэгарычна не дапускаліся. Праўленне складалася са старшыні, начальніка, сакратара, касіра, гаспадара, трох членаў праўлення і трох членаў рэвізійнай камісіі. Умовы для ўступлення ў таварыства былі наступнымі: абавязкова

польскае паходжанне і ўзрост ад 15 гадоў. Сябры арганізацыі плацілі членскія зборы: разавы (4 руб.) і штомесячны (2 руб.). Члены таварыства мужчыны называліся «друхі», а жанчыны – «дружны» [15, арк. 15].

Агульная карціна зарэгістраваных спартыўных таварыстваў г. Віцебска ў красавіку 1918 г. выглядала наступным чынам (табліца) [15, арк. 19].

Табліца. – Спартыўныя таварыствы г. Віцебска ў красавіку 1918 г.

Назва	Адрас	Колькасць сяброў
Яўрэйская спартыўная арганізацыя	вул. Палацавая, д. 11	70
Польскі сокал	вул. Замкавая, д. 7	90
Спартыўны клуб «Макабі»	вул. Мала-Магілёўская, д. 3	150
Польскі скаўт	вул. Замкавая, д. 7	65
Рускі скаўт	Тэатральная вуліца	115

Арганізацыя спартыўных курсаў у Віцебску ў 1918 г.

Асобнае месца ў жыцці горада займалі спартыўныя курсы, якія арганізаваліся пры падтрымцы і спрыянні гарадской адміністрацыі. Як правіла, усе яны праводзіліся па адным узору і адпавядалі патрабаванням і задачам, пастаўленым гарадскімі ўладамі.

Для прыкладу разгледзім правядзенне спартыўных курсаў «Алімпія» ў г. Віцебску ў садзе Елагі летам 1918 г. На шматлікіх гарадскіх дошках аб'яў была размешчана наступная інфармацыя: «Для садзейнічання фізічнаму развіццю грамадзян і прапагандзе спорта сярод насельніцтва, Губернскім камісарыятам па ваенных справах адкрываюцца з 16-га лінія спартыўныя курсы “Алімпія” ў садзе Елагі. На курсах будуць выкладацца: машынная гімнастыка, вольныя практыкаванні, фехтаванне, барацьба, лёгкая атлетыка, стралявыя заняткі, гімнастычныя гульні (тэніс, футбол). Акрамя воінскіх чыноў па ўказанні камісарыята на курсы прымаюцца ўсе грамадзяне старэйшыя за 15 гадоў з платай за навучанне і карыстаннем прыборамі членскага ўзноса ў 5 рублёў і штомесяц па 1 рублю» [15, арк. 7]. Інфармацыя аб пачатку курсаў размяшчалася таксама ў мясцовых газетах.

Асабовы склад работнікаў курсаў «Алімпія» быў наступны: Пятроў (кіраўнік курсаў, інструктар па лёгкай атлетыцы), Снягодскі (загадчык гаспадаркі), Гадомскі (інструктар па машыннай гімнастыцы і барацьбе), Хут (інструктар па фехтаванні), Косаў (інструктар па гімнастычных гульнях). Праца гэтых супрацоўнікаў аплачвалася ў памеры 600 руб., што для таго часу было даволі значнай сумай. Пятроў і Хут платы за заняткі на курсах не атрымлівалі,

бо знаходзіліся на пастаяннай службе ў Губернскім ваенным камісарыяце, а заняткі праводзілі факультатывна. Грашовая справаздача вялася самастойна кіраўніком курсаў і толькі за яго подпісам. З дакументаў рэвізіі курсаў вынікае, што пры вядзенні дакументацыі існавалі значныя парушэнні. Так, інвентарны сшытак нікім не падпісваўся, а грашовая прыходна-расходная кніга не была прашнуравана і не мела належнага засведчання на апошній старонцы. Баланс на 1 жніўня 1918 г. не быў абазначаны. Усяго Губернскі ваенны камісарыят на правядзенне курсаў асігнаваў 9 500 руб., а сума членскіх і штомесячных унёскаў складала 313 руб. 50 кап. [16, арк. 1адв.].

Захоўванне інвентару падчас правядзення курсаў пакідала жадаць лепшага. Турнік, прыняты ў падарунак ад Аляксандраўскай гімназіі, стаяў пад адкрытым небам. Гімнастычны конь і гімнастычныя паралельныя брусы, таксама перададзеныя з гімназіі, былі без дашчаных памостаў і стаялі на голай зямлі. Рапіры, эспадроны, маскі былі пакрытыя іржою, а тэнісныя ракеткі былі значна скрыўленыя. Памяшканне для захоўвання прадметаў выкарыстоўвалася і як канцылярыя курсаў, што з'яўлялася грубым парушэннем [16, арк. 2].

Гімнастычны гарадок, дзе праходзілі заняткі, размяшчаўся ў дальнім канцы сада Елагі і быў абнесены плотам. Ён складаўся з адкрытай пляцоўкі з драўляным памостам для фехтавання, асфальтавай тэніснай пляцоўкі, земляной пляцоўкі на ўзвышэнні, накрытай палатачным навесам, для барацьбы з брэзентавым падсцілам для барцоў, двух намётаў для пераапраанання (у адным з якіх стаялі конь і два паралельныя брусы, а ў другім – устаноўка для падвескі двух вер-

тыкальных шастоў з бярвяна, трапеды на канатах і кольцах і два палявыя трампліны [16, арк. 2].

Для абсталявання зімняга памяшкання спартыўных курсаў планавалася выкарыстоўваць адзін з вольных паверхаў будынка інструктарскіх курсаў па Гогалеўскай вуліцы [16, арк. 3].

Спачатку на курсы было запісана 18 чырвонаармейцаў. Пасля сыходу з Віцебска чырвонаармейцаў на курсах засталася ўсяго 6 ваенных. Потым па платных членскіх білетах запісалася 56 чалавек, пераважна навучэнцаў і чыгуначнікаў [16, арк. 2адв.].

Згодна з загадам камісарыята спартыўных курсаў былі адкрыты з 10 ліпеня пад кіраўніцтвам наглядчыка. Яшчэ ў канцы чэрвеня на курсах амаль не было спартыўнага абсталявання, таму наглядчык папрасіў аванс на прылады і на частку гэтага авансу (6 000 руб.) набыў такую іх колькасць, што з 31 ліпеня з'явілася магчымасць весці рэгулярныя заняткі па ўсіх авансаваных відах спорту. Да гэтага часу на курсы запісалася каля 100 чалавек, большасць з якіх складала моладзь – навучэнцы старшых класаў, нізшыя служачыя чыгункі і невялікая колькасць ваеннаслужачых. Нязначную колькасць навучэнцаў кіраўніцтва курсаў тлумачыла коснасцю насельніцтва, якое ніколі раней не бачыла спорту.

Для папулярызацыі курсаў планавалася арганізоўваць мітынгі фізічнага развіцця і шырока распаўсюджаць адпаведную літаратуру. Камандзіры часцей гарнізона былі пісьмова прайнфармаваны аб адкрыцці курсаў. Каб прыцягнуць мясцовае насельніцтва, планавалася наладзіць футбольнае спаборніцтва, народныя спартыўныя гульні і фехтавальна-гімнастычны вачар з выдачай прызоў [17, арк. 121].

Асабовы склад работнікаў курсаў змяняўся ў залежнасці ад папулярнасці таго ці іншага віда спорту. Так, пасля істотнай цікавасці гараджан да заняткаў тэнісам было прынята рашэнне залічыць у якасці служачых пры курсах двух хлопчыкаў для падачы тэнісных мячоў (Віктара Філатава і Уладзіслава Карвецкага) з устанавленнем ім утрымання па 6 руб. на дзень і выдачай пайка [17, арк. 121адв.].

Заклучэнне

Такім чынам, фізкультурна-спартыўнае жыццё ў Віцебску было не вельмі актыўным. Фізкультурныя таварыствы ў асноўным фарміраваліся па нацыянальнай ці этнічнай прыкмеце. Беларускіх спартыўных аб'яднанняў у Віцебску ў 1918 г. не існавала. Станоўчым момантам для папулярызацыі здаровага ладу жыцця была арганізацыя спартыўных курсаў. Але з-за цяжкасцяў ваеннага і рэвалюцыйнага часу папулярнасць іх у 1918 г. была невысокая.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Игнатъев, В. Е. Физическое воспитание: гимнастика, спортъ, подвижныя игры / В. Е. Игнатъев. – М. : Польза, 1912. – 207 с.
2. Дюперрон, Г. А. Краткий курс истории физических упражнений / Г. А. Дюперрон. – Л. : Ленингр. шк. физ. образования комсостава Красной армии и флота, 1924. – 71 с.
3. Зеликсон, Е. Ю. Очерки по истории физической культуры СССР: от отмены крепостного права и развития промышленного капитализма в России до Великой Октябрьской социалистической революции (1861–1917 гг.) / Е. Ю. Зеликсон. – М. ; Л. : Физкультура и спорт, 1940. – 176 с.
4. Суник, А. Б. Российский спорт и Олимпийское движение на рубеже XIX – XX веков / А. Б. Суник. – М. : Совет. спорт, 2001. – 664 с.
5. Солдатова, М. А. Некоторые общие закономерности развития общественных спортивных организаций Санкт-Петербурга. 1906–1917 гг. / М. А. Солдатова // Современные проблемы физической культуры и спорта : материалы всерос. науч.-практ. конф. – СПб. : НИИФК, 2003. – С. 179–181.
6. Волков, В. Г. Становление и развитие физической культуры и спорта в Пензенской губернии в конце XIX – первой четверти XX века : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / В. Г. Волков. – Пенза, 2003. – 199 л.

7. Григорьев, А. Е. Развитие гимнастики в России с середины XIX века до Великой Октябрьской революции : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / А. Е. Григорьев ; Гос. ин-т физкультуры им. П. Ф. Лесгафта. – Л., 1966. – 18 с.
8. Шушпанов, А. В. Спортивно-гимнастическое движение в России в годы нового революционного подъема (1910–1914 гг.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / А. В. Шушпанов. – Л., 1975. – 183 л.
9. Ефимов, Д. Г. Становление и развитие физической культуры и спорта в государственных учреждениях России (1861–1917) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Д. Г. Ефимов ; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – СПб., 2000. – 32 с.
10. Кулинкович, К. А. Развитие физической культуры и спорта в БССР / К. А. Кулинкович. – Минск : Звезда, 1972. – 160 с.
11. Сазанович, В. П. Физическая культура и спорт в Белоруссии: страницы летописи / В. П. Сазанович, К. А. Кулинкович, В. С. Филиппович. – Минск : Полымя, 1988. – 268 с.
12. Шамак, А. Фізічная культура на Беларусі (ад старажытнасці да пачатку XX ст.) : вучэб. дапам. / А. Шамак. – Мінск : БДПУ, 1999. – 87 с.
13. Бусько, С. И. Велосипед в повседневной жизни белорусских губерний (конец XIX – начало XX в.) / С. И. Бусько // Пр. гіст. фак. БДУ. – 2014. – Вып. 9. – С. 15–26.
14. Могильный, Н. В. Физическая культура и спорт Белоруссии за годы Советской власти / Н. В. Могильный. – Минск : БГУ, 1958. – 79 с.
15. Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці (ДАВВ). – Ф. 1582. Воп. 1. Спр. 109.
16. ДАВВ. – Ф. 1582. Воп. 1. Спр. 38.
17. ДАВВ. – Ф. 1582. Воп. 1. Спр. 44.

REFERENCES

1. Ignat'jev, V. Ye. Fizichieskoje vospitanije: gimnastika, sport, podvizhnyja igry / V. Ye. Ignat'jev. – M. : Pol'za, 1912. – 207 s.
2. Diupierron, G. A. Kratkij kurs istorii fizichieskikh uprazhnenij / G. A. Diupierron. – L. : Leningr. shk. fiz. obrazovanija komsostava Krasnoj armii i flota, 1924. – 71 s.
3. Zielikson, Ye. Yu. Ochierki po istorii fizichieskoj kul'tury SSSR: ot otmieny kriepostnogo prava i razvitija promyshliennogo kapitalizma v Rossii do Velikoj Oktiabr'skoj socialistichieskoj rievoliucii (1861–1917 gg.) / Ye. Yu. Zielikson. – M. ; L. : Fizkul'tura i sport, 1940. – 176 s.
4. Sunik, A. B. Rossijskij sport i Olimpijskoje dvizhenije na rubiezhe XIX – XX viekov / A. B. Sunik. – M. : Soviet. sport, 2001. – 664 s.
5. Soldatova, M. A. Niekotoryje obshchije zakonomiernosti razvitija obshchestviennykh sportivnykh organizacij Sankt-Pietierburga. 1906–1917 gg. / M. A. Soldatova // Sovremennye problemy fizichieskoj kul'tury i sporta : materialy vsieros. nauch.-prakt. konf. – SPb. : NIIFK, 2003. – S. 179–181.
6. Volkov, V. G. Stanovlieniye i razvitije fizichieskoj kul'tury i sporta v Pienzienskoj gubernii v konce XIX – piervoj chietverti XX veka : dis. ... kand. ist. nauk : 07.00.02 / V. G. Volkov. – Pienza, 2003. – 199 l.
7. Grigor'jev, A. Ye. Razvitije gimnastiki v Rossii s sieriediny XIX veka do Velikoj Oktiabr'skoj rievoliucii : avtorief. dis. ... kand. pied. nauk : 13.00.04 / A. Ye. Grigor'jev ; Gos. in-t fizkul'tury im. P. F. Liesgafta. – L., 1966. – 18 s.
8. Shushpanov, A. V. Sportivno-gimnastichieskoje dvizhenije v Rossii v gody novogo rievoliucionnogo pod'joma (1910–1914 gg.) : dis. ... kand. pied. nauk : 13.00.04 / A. V. Shushpanov. – L., 1975. – 183 l.
9. Yefimov, D. G. Stanovlieniye i razvitije fizichieskoj kul'tury i sporta v gosudarstviennykh uchrezhdienijakh Rossii (1861–1917) : avtorief. dis. ... kand. ist. nauk : 07.00.02 / D. G. Yefimov ; Ros. gos. pied. un-t im. A. I. Giercena. – SPb., 2000. – 32 s.
10. Kulinkovich, K. A. Razvitije fizichieskoj kul'tury i sporta v BSSR / K. A. Kulinkovich. – Minsk : Zviazda, 1972. – 160 s.
11. Sazanovich, V. P. Fizichieskaja kul'tura i sport v Bielorusii: stranicy lietopisi / V. P. Sazanovich, K. A. Kulinkovich, V. S. Filippovich. – Minsk : Polymia, 1988. – 268 s.

12. Shamak, A. Fizichnaja kul'tura na Bielarusi (ad starazhytnasci da pachatku XX st.) : vucheb. dapam. / A. Shamak. – Minsk : BDPU, 1999. – 87 s.
13. Bus'ko, S. I. Vielosipied v povsiednievnoj zhizni bieloruskich gubernij (koniec XIX – nachalo XX v.) / S. I. Bus'ko // Pr. hist. fak. BDU. – 2014. – Vyp. 9. – S. 15–26.
14. Mogil'nyj, N. V. Fizichieskaja kul'tura i sport Bielorusii za gody Sovietskoj vlasti / N. V. Mogil'nyj. – Minsk : BGU, 1958. – 79 s.
15. Dziarzhauny arkhiu Viciebskaj voblasti (DAVV). – F. 1582. Vop. 1. Spr. 109.
16. DAVV. – F. 1582. Vop. 1. Spr. 38.
17. DAVV. – F. 1582. Vop. 1. Spr. 44.

Рукапіс настуніў у рэдакцыю 01.09.2021